

Vilka tankemodeller styr media?

Av Hans Bergström

Skildrar media verkligheten? Frågan låter förstå att "media" brister och att "verkligheten" vore lätt åtkomlig. Men avspeglingens förhållande till underliggande verklighet är ju i själva verket ett kunskapsteoretiskt problem som har sysselsatt filosofer i årtusenden. Det är så långt ifrån enkelt som något kan bli. För att vi inte ska hamna alldeles fel tror jag det är nödvändigt att vi påminner oss denna kunskapsteoretiska diskurs. Rubriken provocerar till det.

Redan *Platon* för 2400 år sedan uppehöll sig som bekant vid skillnaden mellan "sinnevärlden", om vilken vi bara kan ha flyktiga och osäkra meningar, och "idévärlden", i vilken det kan finnas bestående begrepp och värden.

Immanuel Kant ägnade frågan ett helt livs tänkande på 1700-talet, från mer liberala utgångspunkter. Distinktionen mellan "das Ding an sich" och sinnens förnimmelserna är här inte det intressantaste utan Kants nyskapande analys av hur vi genom att kategorisera de rena förnimmelserna kommer att organisera vår erfarenhet i förståndsbegrepp som bestämmer erfarenhets-kunskapens allmänna form.

I vårt eget sekel är *Karl Popper* giganten som kunskapsteoretiker. Även för Popper är förhållandet mellan å ena sidan en värld som existerar oberoende av människans iakttagelse av den och å andra sidan den reflekterande människans observationer och kategoriseringar en helt central och mycket komplicerad fråga.

Skilda perspektiv på sanningen

Även för en annan gigant, *Ludwig Wittgenstein*, står verklighetens förhållande till dess avspegling i centrum för tänkandet. Som Mats Svegfors visat i sin bok "Desinformation i små steg" har den sene Wittgenstein en för journalistiken utomordentligt intressant analys av språkliga konventioner, ordens sätt att forma tanke-kategorier och språkspelens förhållande till sammanhanget (kontexten som ger orden deras konnotationer).

Den forskare jag vill uppehålla mig lite vid i det här sammanhanget är *Graham T. Allison*, som blev banbrytande för samhällsvetenskapen med sin studie "Essence of Decision" (1971). Tidigare dominerade föreställningen att även samhällsvetenskapen, liksom naturvetenskapen, idealt sett borde nå fram till "lagar" för beteendet. Uppslag till lagar kunde vara falska eller sanna, vilket prövades

empiriskt (och inom nationalekonomin ofta logiskt utifrån postulat, den deduktiva metoden).

Allison visade nu att olika förklaringsmodeller mycket väl kunde vara "sanna" samtidigt. De gav skilda perspektiv. Forskaren/iakttagaren betraktade världen via olika prismor, genom olika fönster eller vilken metafor man nu föredrar att använda. Konkret handlade Allisons studie om den amerikanska statsledningens hantering av Kuba-krisen. Ämnet är som gjort för en analys enligt modellen "rationella aktörer": presidenten är koncentrerad på frågan, beställer fram faktaunderlag och beslutsalternativ, tar ställning efter noggrann vägning av skäl för och emot, av risker och möjligheter i förhållande till en annan central aktör: Sovjetunionens statsledning.

Allison visade att trots till synes ideala förhållanden för en rationell beslutsmodell gav två andra modeller lika trovärdiga förklaringar till utfallet. I en analys av *organisatoriska processer* framgår utfallet som en följd av fakta, impulser, perspektivsällning och handlingslogik hos en mängd olika delar av en komplex organisation, utan att det nödvändigtvis finns en styrande, övergripande intention hos någon enskild. I en analys av *politiska processer* blir resultatet av processen inte främst en följd vare sig av rationella val eller organisatoriskt utfall utan av olika förhandlingsspel inom den centrala politiken.

Poängen med Allisons studie var att han visade att ingen av de tre modellerna var mer sann än de andra. De bildade helt enkelt tre olika paradigm, tre skilda sätt att betrakta och sortera ett skeende. Varje paradigm gav ett tillskott av förståelse.

Låt mig citera ett stycke ur Graham Allisons sammanfattning: "Förklaringar av en viss analytiker uppvisar regelmässiga och typiska drag, vilket speglar icke erkända antaganden om karaktären av gåtor, de kategorier i vilka problem bör bedömas, de typer av bevis som är relevanta, och de bestämmande faktorerna bakom det som inträffar. Knippen av sådana antaganden bildar grundläggande referensramar eller konceptuella modeller som styr de svar man söker på frågor som: Vad hände? Varför hände det? Vad kommer att hända?" Vidare: "En analytiker kan inte enkelt beskriva hela det tillstånd och alla de orsaks-sammanhang som har lett till en viss händelse. Förklaringens logik kräver att han väljer ut faktorer som han finner mest relevanta och styrande. Och han måste sammanfatta olika fakta och faktorer i förhållande till händelsen. Därför: konceptuella modeller inte bara syr maskorna i fisknätet som analytikern drar genom materialet i syfte att förklara en särskild händelse; de styr honom också att kasta sitt fisknät i vissa dammar, och inte andra, och på vissa djup, i syfte att finna den fisk han är ute efter."

Jag har uppehållit mig vid Allison för att jag tror att det är så vi måste tänka också när vi studerar journalistens sätt att närma sig den värld han söker begripa och beskriva. Det fruktbara är inte att ställa frågan: "Skildrar media verkligheten?" I stället bör vi fundera över frågan: "Vilka tankemodeller styr medias sökande efter verkligheten och försök att skildra den?"

Tre olika faktorer

Alltså: Vad skapar journalisters paradigm när de går att sortera och skildra verkligheten? Man kan tänka sig olika, mer eller mindre styrande, faktorer:

1. *Personlig biografi hos journalistkåren.* Vi vet att journalister i sin bakgrund avviker påtagligt från ett genomsnitt av befolkningen. De avviker politiskt; omkring 40 procent av svenska journalister stödjer enligt vissa studier vänsterpartiet eller miljöpartiet. De avviker också socialt och då i motsatt riktning; journalistkåren består till stor del av en välutbildad medelklass i storstäder. Dessa två biografiska omständigheter skulle kunna tänkas ha stor betydelse för hur svenska journalister i huvuddrag betraktar verkligheten, en kombination av halvmålt marxism och medelklassvärderingar rörande sådant som daghem, miljö och öppna gränser i Europa (roligt för den språkkunnige, självsäkre och nyfikne).
2. *Professionell lutning.* Studier från andra fält tyder på att inväxningen i en kåranda betyder mer för beteendet än den personliga bakgrunden (se norska maktutredningens studie av personlig kontra byråkratisk biografi). Journalister identifierar sig starkt med yrket och dess anda. De har också en hög grad av autonomi i utövandet av yrket. Ingen annan än den enskilde journalisten kan egentligen styra valet av vinkling och av språkliga kategorier och valörer. Vi känner nyhetslogikens grunddrag: Det negativa går före det välfungerande och positiva.
 - Det avvikande har försteg framför det normala.
 - Det tidsavgränsade har företräde framom det kontinuerliga. Den goda nyheten bildar inte ett kontinuum utan ett "event".
 - Det konkreta vinner över det abstrakta.
 - Det duala segrar över det plurala. Beskrivningen blir inte slagkraftig nog om den kompliceras av eftersinnande röster eller mångdimensionella och varandra korsande intressen och aspekter.
 - Nyhetsvärlden är digital, inte kontinuerlig. Antingen finns en egenskap, eller också inte. Nyhetslogiken saknar nyanserande mått och angivna sannolikheter. Frågor och lösningar bör helst vara vad amerikanerna kallar "clear cut", antingen/eller.

Till dessa drag i nyhetslogiken läggs lätt föreställningen om den egna kårens roll, det som Olof Petersson har betecknat som "journalismens paradigm". Världen består av tre aktörer: eliten som bedrar folket, folket som är bedraget och journalisterna som har till uppgift att avslöja för folket hur eliten bedrar det.

3. *Kommersiell lutning.* Medier är också företag. De verkar i huvudsak på en marknad, söker en betalande publik i konkurrens med andra företag på samma marknad. Trots påståenden om motsatsen i debatten, så har denna konkurrens skärpts. Dels ökar kampen mot människors tid och uppmärksamhet, ty vi lever i en tidsålder av budskapsinflation. Dels ökar kampen om att kunna ta betalt, genom ett ökat gratisutbud (som Metro) och lägre entreprenörströsklar (via bland annat Internet som distributionskanal).

Den kommersiella lutningen tenderar i förbluffande grad att sammanfalla med nyhetslogiken. Eftersom nyhetslogiken dramatiserar och väcker uppmärksamhet är den i ett kortsiktigt perspektiv också kommersiellt effektiv i att nå fram till en publik.

Alla de här tre lutningarna, eller fönstren för att betrakta verkligheten, bidrar till att journalistiken beskriver vissa saker men inte andra, ger speciella typer av perspektiv. Den första resulterar lätt i inslag om fördelning, klass och nedskärningar i daghem och skolor, mera sällan om tillväxtens problem eller mentalitetsförändringar från bidragsberoende. Den andra tenderar leda till skildring av personifierade konflikter, sällan av långsiktiga utvecklingsdrag och svåra målkonflikter. Den tredje berättar med förkärlek om sådant som marknadsundersökningar har funnit att läsarna redan är intresserade av, som lokala förhållanden, mindre om sådant som medborgarna borde göras medvetna om, som den nya globala ekonomin och diskussionen kring Europas konstitution.

Partipressens tid är förbi?

Finns det en fjärde möjlighet? Den bestod länge av det som kallades "partipress", alltså att en tidning bar ett uppdrag att företräda en viss meningsriktning i vår demokrati. Som sådan är partipressen borta. Lars Nord menar i sin lic-avhandling att bara två typer av riktning därmed återstår: den publikstyrda och den nyhetsstyrda. Men nog kan man väl tänka sig en *uppdragssyn* som inte är partibunden men samtidigt inte helt fast i nyhetslogik och publikfrieri. Den skulle kunna bestå av en medveten omsorg om kvaliteten hos vår demokrati, en strävan från säg en tidning att ta sitt ansvar för den kritiska rationalism utan vilken vår demokrati inte kan stå stark.

Kring detta förs just nu en livlig intern diskussion bland journalisterna på DN, efter ett initiativ från en enskild reporter, Petter Beckman. I en PM ifrågasätter han den bild av medborgarna som "offer" och politikerna som ett slags bedragare som ska "avslöjas" som nog är en viktig del av dagens journalistiska paradigm. Bör vi inte istället hjälpa medborgarna att förstå de svåra målkonflikterna, genom att så långt möjligt ge dem samma kunskapsunderlag som beslutsfattarna? Det är en av de frågor Petter Beckman har ställt till DN:s redaktion.

Med en sådan föreställning om det journalistiska uppdraget - att aktivt bidra till kritisk rationalism och goda kunskapsbildande processer i vår demokrati - blir sättet att söka och presentera ett material annorlunda. Målkonflikter är då väsentliga att lyfta fram, inte så störande för dramat att de ska skyfflas undan. Olika faktorer måste få sina vikter sifferatta så att läsaren kan bedöma storleksordningar. Om flertalet tror att värnskatt och förmögenhetsskatt ger 50 miljarder kronor till statskassan, när sanningen ligger på en tiondel därav, så blir det förstås en viktig journalistisk uppgift att göra klart de verkliga proportionerna. Frågor som är viktiga för framtiden måste en sådan medborgarjournalistik också aktivt söka göra intressanta för läsarna/tittarna. Marknadsundersökningar kan ge viss ledning, man kan inte styra publicistiken.

Behov av intellektualisering

Vad jag vill säga med det här är att vi behöver en *intellektualisering* inom medierna. Alla som har arbetat på en redaktion vet hur lätt ett visst paradigm sätter sig som en självklarhet, trots att det bygger på mycket bestämda och särartade kriterier. Många nyhetsmänniskor tror sig veta vad en "nyhet" är när de ser den, utan att någonsin ha reflekterat över den underliggande kunskaps-teoretiska grunden.

Det viktiga med granskningarna och rapporterna från Näringslivets MediaInstitut under dess nu tio år, som jag ser det, är inte att rapporterna visat vad som varit "fel" och vad som borde ha varit "rätt" skildring av verkligheten. Det betydelsefulla är i stället att skapa en länk mellan det oflekterade på redaktionerna och det oartikulerade hos medborgarna, i form av koncept, språk och tankeställare för vad man håller på med.

Vi tvingas inom medierna fundera över föreställningar som vi tagit för givna. Vi tvingas medvetandegöra oss själva om varför vi väljer vissa grepp och inte andra, anlägger vissa synfält och förskjuter alternativa vinklar. NMI, och andra granskare i dess fotspår, har därmed rubbat en naiv världsbild på redaktionerna och bidragit till den intellektualisering som medierna är i stort behov av och som vi nu ser vissa hoppfulla tecken på.